

INTERNATIONAL JOURNAL OF CREATIVE RESEARCH THOUGHTS (IJCRT)

An International Open Access, Peer-reviewed, Refereed Journal

ग्रामीण भागातील महाविद्यालयीन शारीरिक शिक्षण प्रक्रियेतील आव्हाने आणि समस्या : विशेष संदर्भ दारव्हा तालुका जिल्हा यवतमाळ .

श्याम शिवराम पांडे

कै ँ विरजी भिमजी घेरवरा हाय व कनिष्ठ

महा दारव्हा जि यवतमाळ

सारांश

आजच्या गतिमान आणि वैज्ञानिक युगात शारीरिक स्वास्थाला खूपच महत्त्व प्राप्त झाले आहे म्हणून शालेय स्तरापासून ते महाविद्यालयीन स्तरापर्यंत शारीरिक शिक्षणाचा समावेश अभ्यासक्रमात केलेला आहे. शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणामुळे आज देशातील दुर्गम भागामध्ये सुद्धा शैक्षणिक प्रक्रिया पार पाडत असताना शारीरिक शिक्षणाच्या बाबतचे चित्र काहीसे नकारात्मक दिसून येत आहे. खास करून ग्रामीण भागातील महाविद्यालयीन शैक्षणिक प्रक्रियेत ही बाब प्रकर्षाने जाणवते. या मागची कारणे काय आहेत यावर प्रकाश टाकण्याचा प्रयत्न प्रस्तुत लेखाच्या माध्यमातून केला आहे.

प्रस्तावना

विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी त्यांचे आरोग्य शारीरिक स्वास्थ उत्तम असणे आवश्यक आहे. आधुनिक जीवनशैलीमुळे माहिती तंत्रज्ञानाच्या युगात शारीरिक कष्टाचे प्रमाण थोड्याफार प्रमाणात कमी झालेली दिसून येते. आजच्या या माहिती व तंत्रज्ञानाच्या युगात शारीरिक व मानसिक दृष्ट्या सक्षम असलेले विद्यार्थीच अनेक प्रकारची आव्हाने सहजपणे पेलू शकतात हे वास्तव कुणीही नाकारू शकत नाही. असे सक्षम विद्यार्थी घडवणे हे शारीरिक शिक्षण शिक्षकासमोर आव्हान ठरले आहे. सद्यस्थितीत शाळा महाविद्यालयांमध्ये विद्यार्थी गळती शिक्षण स्थगिती ही समस्या मोठ्या प्रमाणात दिसून येते. या समस्येवर सकारात्मक आणि प्रभावी उपाय म्हणजे शारीरिक शिक्षण प्रक्रियेची अंमलबजावणी व्यापक करणे आणि महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांचा

शारीरिक शिक्षण क्रीडा प्रकारे यांच्याकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन सकारात्मक करण्यासाठी प्रयत्न करणे. कारण महाविद्यालयीन युवा विद्यार्थ्यांच्या बाबतीत असे दिसून येत आहे की आजच्या धावपळीच्या जीवनात आपल्या आरोग्याकडे लक्ष देण्यास त्यांच्याकडे वेळ नसतो याहून चिंताजनक बाब म्हणजे बहुतांशी महाविद्यालयीन विद्यार्थी व्यसनाधीन आहेत ते शारीरिक कष्ट करण्यास तयार नाहीत. याचे नकारात्मक व वाईट परिणाम त्यांच्या शारीरिक स्वास्थ्य बरोबरच मानसिक स्वास्थ्यावरही होत आहेत. ग्रामीण भागातील महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांच्या बाबतीतही बाब ठळकपणे दिसून येते. महाविद्यालयीन शिक्षण प्रक्रियेत विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक विकासाबरोबरच त्यांचा शारीरिक व मानसिक विकास घडवणे हे शारीरिक शिक्षणाचे प्रमुख उद्दिष्ट आहे. हे उद्दिष्ट साध्य करण्यात अनेक अडचणींना सामोरे जावे लागत आहे. विशेषतः ग्रामीण भागातील महाविद्यालयातील शारीरिक शिक्षण शिक्षकांना सर्व स्तरावर अनेक अडचणींना सामोरे जावे लागत आल्याचे दिसून येत आहे. त्याचबरोबर असेही दिसून येते की ग्रामीण भागातील महाविद्यालयीन विद्यार्थी शारीरिक शिक्षणास अपेक्षित असे महत्त्व देत नाही किंवा कोणत्याही शारीरिक शिक्षण संबंधी उपक्रमात सहभागी होत नाहीत क्रीडा स्पर्धा मधील सहभाग नगण्य असतो. त्यामुळे ग्रामीण भागातील महाविद्यालयात शारीरिक शिक्षणाची उद्दिष्टे साध्य करण्यात अनेक समस्या निर्माण होतात उद्दिष्टांची परिपूरता होताना दिसत नाही. या पार्श्वभूमीवर शारीरिक शिक्षणाप्रती ग्रामीण भागातील विद्यार्थी मध्ये उदासीनता असण्याची कारणे काय आहेत? शिक्षकांना कोणत्या प्रकारच्या समस्यांना सामोरे जावे लागते याचा सर्वंकश अभ्यास होणे आवश्यक आहे म्हणून प्रस्तुत विषयाची निवड करण्यात आली आहे. अभ्यासासाठी आवश्यक असणारी प्राथमिक माहिती यवतमाळ जिल्ह्याच्या दारव्हा तालुक्यातील 25 महाविद्यालयातील शारीरिक शिक्षण देणाऱ्या शिक्षकांबरोबर झालेल्या औपचारिक चर्चेच्या माध्यमातून संकलित करण्यात आली. आवश्यक असणाऱ्या दुय्यम माहितीचे संकलन विविध मासिके, पुस्तके, जर्नल्स मध्ये प्रसिद्ध झालेले अभ्यासपूर्ण लेख यांच्या माध्यमातून संकलित करण्यात आले. प्रस्तुत अभ्यासा वर्णनात्मक पद्धतीचा असून यवतमाळ जिल्ह्याच्या दारव्हा तालुक्यातील निवडक महाविद्यालयापुरताच मर्यादित आहे म्हणून सदर अभ्यासाचे निष्कर्ष महाराष्ट्रातील सर्वच जिल्ह्यातील महाविद्यालयाला लागू होतीलच असे नाही.

शारीरिक शिक्षण प्रक्रियेतील आव्हाने आणि समस्या

वर उल्लेख केल्याप्रमाणे शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणामुळे देशातील दुर्गम भागातील शाळा सुरू झाल्या आहेत. खाजगी संस्था आणि शासनाचे प्रयत्न यांच्यामुळे आज देशातील एकही खेडेगाव शिक्षणापासून वंचित राहिलेले नाही. या शाळा मधून कमीत कमी प्राथमिक शिक्षणाची तरी सोय झाली आहे. या शाळांमधून 1956 सालापासून राष्ट्रीय शारीरिक शिक्षणाची प्रक्रिया सुद्धा सुरू झाली. सुरुवातीपासूनच शिक्षण बरोबरच क्रीडाशास्त्र आणि शारीरिक शिक्षण हे एकमेकांना पूरक अभ्यासक्रम म्हणून अंमलात आणण्यात आले आहेत. परंतु ज्या गतीने शिक्षण क्षेत्रात मूलभूत सिद्धांतिकदृष्ट्या आणि कालानुरूप बदल होत गेले विकास होत गेला त्या तुलनेत शारीरिक शिक्षण प्रक्रियेत मात्र विकास झालेला दिसून येत नाही. किंबहुना शालेय आणि

महाविद्यालयीन स्तरावर शारीरिक शिक्षण हे काहीच दुर्लक्षितच राहिलेले आहे. यामागे अनेक कारणे आहेत त्यापैकी महत्त्वाच्या कारणावर पुढे चर्चा केली आहे.

- 1^प नव्या शारीरिक शिक्षण शिक्षकांची नियुक्ती नाही - खाजगी शिक्षण संस्था चालक आणि शासनाच्या काही धोरणामुळे गेली अनेक वर्षे शारीरिक शिक्षण शिक्षकांची नियुक्ती बहुतांशी शाळांमध्ये झालेली नाही. या शिक्षकांची पदे रिक्त ठेवण्यात आली आहेत याचा नकारात्मक परिणाम शारीरिक शिक्षण प्रक्रियेवर झाला आहे. ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांची परिस्थिती आणि त्यांच्या आवडीनिवडीचा विचार करून शारीरिक शिक्षणाचा गुणवत्ता पूर्ण अभ्यासक्रम अंमलात आणणे ही आजची गरज आहे. परंतु शाळांमध्ये खाजगी आणि शासकीय पर्याप्त प्रमाणात शारीरिक शिक्षकांची नियुक्ती होत नसल्याने शारीरिक शिक्षणाचे उद्दिष्ट कसे साध्य होणार हा एक महत्त्वाचा प्रश्न आहे.
- 2^प शारीरिक शिक्षणाच्या मूल्यमापनाचा अभाव - शारीरिक शिक्षण प्रक्रियेची वेळोवेळी मूल्यमापन करणे गरजेचे आहे. या शिक्षण प्रक्रियेचा विद्यार्थ्यांना कितपत फायदा होत आहे काळानुसार त्यात कोणते बदल होणे अपेक्षित आहे याचा विचार फारसा केला जात नसल्याने शारीरिक शिक्षण प्रक्रियेची परीनात्मकता फारशी दिसून येत नाही. शाळा व्यवस्थापन याबाबत उदासीन आहे या शिक्षण प्रक्रियेचे वेळोवेळी मूल्यमापन केले गेले तर शिक्षकांना आपण योग्य मार्गाने जात आहोत का नाही हे समजते आणि त्यानुसार शिक्षकांकडून योग्य उपाययोजना अमलात आणल्या जातात.
- 3^प इतर विषयांच्या शिक्षकावर अतिरिक्त जबाबदारी - बहुतांशी शाळांमध्ये असे दिसून येते की शारीरिक शिक्षण शिक्षकांची नियुक्ती न झाल्याने इतर विषयांच्या शिक्षकावर शारीरिक शिक्षणाची अतिरिक्त जबाबदारी टाकण्यात येते. अतिरिक्त कामामुळे शिक्षकावर ताण येतो आणि त्यांचा शारीरिक शिक्षण प्रक्रियेतील सहभाग नाम मात्र असतो आणि म्हणून शारीरिक शिक्षणाचे उद्दिष्टे साध्य करण्यात अनेक अडथळे निर्माण होतात आणि या शिक्षण प्रक्रियेची अपेक्षित अंमलबजावणी होत नाही.
- 4^प सोई सुविधांचा अभाव - ग्रामीण भागातील बहुतांशी महाविद्यालय आणि शाळांमध्ये शारीरिक शिक्षणासाठी आवश्यक असणाऱ्या मूलभूत सोयी सुविधांचा अभाव जाणवतो. सोयी सुविधांच्या अभावामुळे शारीरिक शिक्षण प्रक्रियेची अंमलबजावणी परिणामकारकपणे होत नाही. आवश्यक असलेल्या सोयी सुविधांची आणि क्रीडा साहित्याच्या अभावामुळे विद्यार्थी सुद्धा शारीरिक शिक्षणाच्या उपक्रमात सहभागी होण्याबाबत उदासीन असतात. शिक्षकांकडूनही फारसे प्रोत्साहन मिळत नाही.
- 5^प इतर शैक्षणिक कार्ये व क्रीडा प्रकारातील व्यवस्थेमुळे विद्यार्थ्यांची उदासीनता - महाविद्यालयीन विद्यार्थी कोचिंग क्लासेस, जर्नल सबमिशन, यासारख्या शैक्षणिक कार्यातच सतत व्यस्त असतात त्यामुळे काही वेळा शारीरिक शिक्षणाच्या उपक्रमात त्यांना सहभागी होता येत नाही. त्याचबरोबर काही विद्यार्थ्यांचा ओढा एन.सी.सी आणि एन.एस.एस सांस्कृतिक उपक्रमाकडे असल्यामुळे ते शारीरिक शिक्षणाप्रती उदासीन असतात. काही वेळा त्यांना शारीरिक शिक्षणाच्या विविध उपक्रमाची माहिती सुद्धा नसते. त्यामुळे ते शारीरिक शिक्षण वर्गाला अनुपस्थित राहतात.

6^प विद्यार्थ्यांची इतर क्रीडा प्रकाराप्रती उदासीनता - भारतात सर्व क्रीडा प्रकारांमध्ये क्रिकेट अधिक लोकप्रिय क्रीडा प्रकार असल्यामुळे सहजिकच ग्रामीण भागातील विद्यार्थी सुद्धा क्रिकेट या क्रीडा प्रकाराबाबत ते कमालीचे उदासीन झाले आहेत. म्हणून शारीरिक शिक्षणाकडे त्यांचा कल फारसा दिसून येत नाही. त्याचबरोबर ग्रामीण भागातील बहुतांशी विद्यार्थी शेतीच्या कामातही सतत व्यस्त असल्यामुळे शारीरिक शिक्षणाच्या वर्गांना त्यांची मोठ्या प्रमाणावर अनुपस्थिती असते.

पर्याप्त संख्येने शारीरिक शिक्षण शिक्षकांच्या निवृत्तीचा अभाव, विद्यार्थ्यांची उदासीनता, इतर विषयांच्या शिक्षकावर शारीरिक शिक्षण वर्गाची जबाबदारी त्यामुळे त्यांच्यावर येणारा कामाचा अतिरिक्ततान, मूलभूत सोयी सुविधांचा अभाव इत्यादी नकारात्मक घटकामुळे शारीरिक शिक्षणाची प्रक्रिया ग्रामीण भागातील विद्यालयांमध्ये अधिक परिणामकारकपणे कशी राबवता येईल, हाच एक मोठा प्रश्न निर्माण झाला आहे.

उपायोजना

ग्रामीण भागातील महाविद्यालयात शारीरिक शिक्षण प्रक्रिया परिणामकारकपणे राबवायची असल्यास काही उपाययोजनांची अंमलबजावणी निश्चितच करता येईल. त्या उपाययोजना पुढील प्रमाणे

- 1^प शैक्षणिक वर्षाच्या सुरुवातीलाच शारीरिक शिक्षणाबाबत शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना माहिती देऊन शारीरिक शिक्षणाचे महत्त्व या बाबत त्यांचे प्रबोधन करणे गरजेचे आहे.
- 2^प शारीरिक शिक्षण उपक्रमात शिक्षकांनी क्रीडा साहित्याचा अधिकाधिक वापर करण्यावर भर द्यावा. शारीरिक शिक्षणाची उपक्रम विद्यार्थ्यांच्या दृष्टीने अधिक आकर्षक कसे होतील यासाठी शिक्षकाकडून अभ्यास संशोधनाच्या माध्यमातून सतत प्रयत्न होणे अपेक्षित आहे.
- 3^प प्रचलित शारीरिक शिक्षण प्रक्रियेचे वेळोवेळी मूल्यमापन होणे आवश्यक आहे. या कामाला शारीरिक शिक्षण शिक्षकाने प्राधान्य देऊन या प्रक्रियेत कालानुरूप बदल करावेत.
- 4^प शारीरिक शिक्षणाचे महत्त्व विद्यार्थी पालक यांना समजावून सांगण्यासाठी महाविद्यालय व्यवस्थापन इतर विषयांचे शिक्षक शारीरिक शिक्षण, शिक्षक, क्रीडा प्रशिक्षक, पालक आणि विद्यार्थ्यांचे प्रबोधन होणे गरजेचे आहे.
- 5^प विद्यार्थ्यांच्या शारीरिक क्षमतांचा विकास होण्यासाठी शारीरिक शिक्षणाच्या अभ्यासक्रमाद्वारे विविध नाविन्यपूर्ण उपक्रम, व्यायाम प्रकार यांच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांना शारीरिक शिक्षणाची गरज व महत्त्व समजावून देण्यात शिक्षकांनी पुढाकार घेणे गरजेचे आहे.
- 6^प महाविद्यालयीन स्तरावर शारीरिक शिक्षण प्रक्रियेची अंमलबजावणी प्रभावीपणे करण्यासाठी तज्ञ क्रीडा मार्गदर्शक, जिल्हा क्रीडा अधिकारी, प्रसिद्ध क्रीडापटू, शारीरिक शिक्षण अध्यापक महाविद्यालय इत्यादी घटकांमध्ये योग्य समन्वय साधण्याचे कार्य शारीरिक शिक्षण शिक्षकांनी करावे. जेणेकरून महाविद्यालयात क्रीडा संस्कृती निर्माण होण्यास मदत होईल.

समारोप

शारीरिक शिक्षण हे प्रत्येक विद्यार्थ्यांसाठी बौद्धिक विकासाबरोबरच शारीरिक स्वास्थ्याच्या दृष्टीने महत्त्वाचे आहेत. शारीरिक शिक्षणाचे उद्दिष्ट केवळ शारीरिक विकास करणे एवढेच नसून भावनाए वैचारिक क्षमतेचा विकास करणे आणि विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासाचे ध्येय साध्य करणे हे सुद्धा आहे. आजच्या गतिमान युगात विद्यार्थी पालक शैक्षणिक संस्था यांच्याकडून शारीरिक शिक्षण प्रक्रियेकडे काहीशी दुर्लक्ष होताना दिसते. शारीरिक शिक्षण प्रक्रियेत अनेक समस्या निर्माण झाल्या आहेत. या समस्यांचे निराकरण करण्याच्या दृष्टीने प्रत्येक स्तरावर शासकीयए शिक्षण संस्थाए विद्यार्थीए शिक्षक मोठ्या प्रमाणावर प्रयत्न झाले पाहिजेत. सर्व शैक्षणिक संस्थांमध्ये शारीरिक शिक्षण शिक्षकांच्या विलंबित असलेल्या निमित्त झाल्या पाहिजेत कारण या शिक्षकांच्या माध्यमातूनच विद्यार्थ्यांच्या शारीरिक आणि मानसिक स्वास्थ्याचा विकास करणे शक्य होईल एवढे निश्चित.

संदर्भ

1. व्ही.एम.देसाई (2023) - " शैक्षणिक जीवनात शारीरिक शिक्षणाचे महत्त्व आणि गरज" सूर्योदय, अंक 7.
2. ए. एन. महाले (2019) - "शारीरिक शिक्षण" रेव्ह्यू ऑफ रिसर्च, अंक 8 , क्रमांक.8
3. डी. जी. वारंवारकर (1991) - " शारीरिक शिक्षण तत्वे" विद्या प्रकाशन, पुणे.
4. रवी भूषण कदम (2012) - " महाविद्यालय शारीरिक शिक्षण अँड इंटरनॅशनल रिफॉर्म अँड इंडेक्स जर्नल इन आर्ट्स कॉमर्स अँड एज्युकेशन, खंड 2,क्रमांक.3
5. A.K Uppal (2018) - "Physical education and health" India Friends publication.
6. एच. ए. माने (2 016) - "शैक्षणिक व शारीरिक शिक्षण संशोधन" विजय प्रकाशन, नांदेड.
7. शंकर देवरे (2011) - " शारीरिक शिक्षण मापन व मूल्यमापन" पसायदान, भारतीय शिक्षण प्रकाशन, पुणे.